

queamus, quam tamen in eis per corpora remota omni ambiguitate conspiciamus: ita quaecumque spiritalia illa lumina corporum nostrorum circumferemus, incorporeum Deum omnia regentem, etiam per corpora contuebimur. Aut ergo per illos oculos sic videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive Scripturarum testimoniis divinarum, vel difficile vel impossibile est ostendere: aut quod est ad intelligendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in caelo novo et in terra nova, atque in omni, quae tunc fuerit, creatura; videatur et per corpora in omni corpore quocumque fuerint spiritalis corporis oculi acie perveniente directi. Patebunt etiam cogitationes nostrae invicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apostolus, cum dixisset: « Nolite ante tempus iudicare quidquam, » mox addidit, « Donec veniat Dominus, et illuminet abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis, et tunc laus erit unicuique a Deo¹. »

CAPUT XXX.

De aeterna felicitate Civitatis Dei, sabbatoque perpetuo.

I. QUANTA erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? Nam quid aliud agatur, ubi neque

¹ 1 Cor. iv, 5.

ulla desidia cessabitur, neque ulla indigentia laborabitur; nescio. Admoneor etiam sancto Cantico, ubi lego, vel audio: « Beati qui habitant in domo tua, Domine; in saecula saeculorum laudabunt te¹. » Omnia membra et viscera incorruptibilis corporis, quae nunc videmus per usus necessitatis varios distributa, quoniam tunc non erit ipsa necessitas, sed plena, certa, segura, sempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe illi, de quibus jam sum locutus, qui nunc latent, harmoniae corporalis numeri non latebunt, intrinsecus et extrinsecus per corporis cuncta dispositi; et cum caeteris rebus, quae ibi magnae atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem rationabilis pulchritudinis delectatione succendent. Qui motus illic talium corporum sint futuri temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen et motus et status, sicut ipsa species, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi protinus erit corpus: nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno: sed nec ad eum ambiat ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus. Vera pax, ubi nihil adversi, nec a se ipso, nec ab alio quisquam patietur. Praemium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius et majus nihil possit esse, promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit: « Ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi plebs², » nisi, « Ego ero unde satientur: Ego ero quaecumque ab hominibus honeste desiderantur, et vita, et salus, et victus, et copia, et gloria, et honor, et pax, et omnia bona? » Sic enim et illud recte intelligitur, quod

¹ Psal. lxxxiii, 5. — ² Levit. xxvi, 12.

ait Apostolus, « Ut sit Deus omnia in omnibus¹. » Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic affectus, hic actus profecto erit omnibus, sicut ipsa vita æterna, communis.

II. Cæterum qui futuri sint pro meritis præmiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quod tamen futuri sint, non est ambigendum. Atque id etiam beata Civitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidet, sicut nunc non invident Archangelis Angeli cæteri: tamque nolet esse unusquisque quod non accepit, quamvis sit pacatissimo concordie vinculo ei qui accepit obstrictus, quam nec in corpore vult oculus esse qui est digitus, cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius.

III. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit et peccare: hoc autem novissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei munere, non sue possibilitate nature. Aliud est enim, esse Deum; aliud, participem Dei. Deus natura peccare non potest; particeps vero Dei ab illo accipit, ut peccare non possit. Servandi autem gradus erant divini muneris, ut primum daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo; novissimum, quo peccare non posset: atque illud ad

¹ 1 Cor. xv, 28.

comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccavit ista natura cum peccare potuit, largiore gratia liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non possit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori; novissima erit non posse mori: ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non posse peccare. Sic enim erit inamissibilis voluntas pietatis et æquitatis, quomodo est felicitatis. Nam utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, voluntatem vero felicitatis nec perdita felicitate perdidimus. Certe Deus ipse numquid quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est? Erit ergo illius Civitatis et una in omnibus, et inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, et impleta omni bono, fruens indeficienter æternorum jocunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita pœnarum; nec tamen ideo sue liberationis oblita, ut liberatori suo non sit grata.

IV. Quantum ergo attinet ad scientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum suorum; quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor. Nam et peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes fere morbos corporis novit: sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est. Ut ergo scientiæ malorum duæ sunt; una, qua potentiam mentis non latent; altera, qua experientis sensibus inhaerent: (Aliter quippe sciuntur omnia vitia per sapientiæ doctrinam, aliter per insipientis pessimam vitam:) ita et obliviones malorum duæ sunt. Aliter ea namque obliviscitur eruditus et doctus, aliter expertus et passus: ille, si peritiam negligat; iste, si miseria careat. Secundum hanc oblivionem, quam posteriore loco posui, non erunt memores

sancti præteritorum malorum : carebunt enim omnibus , ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Ea tamen potentia scientiæ , quæ magna in eis erit , non solum sua præterita , sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. Alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt , quomodo , sicut ait Psalmus : « Misericordias Domini in æternum cantabunt ¹ ? » Quo cantico in gloriam gratiæ Christi , cujus sanguine liberati sumus , nihil erit profecto illi jocundius Civitati. Ibi perficietur , « Vacate , et videte quoniam ego sum Deus ² . » Quod erit vere maximum sabbatum non habens vesperam , quod commendavit Dominus in primis operibus mundi , ubi legitur : « Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis , quæ fecit : et benedixit Deus diem septimum , et sanctificavit eum , quia in eo requievit ab omnibus operibus suis , quæ inchoavit Deus facere ³ . » Dies enim septimus etiam nos ipsi erimus , quando ejus fuerimus benedictione et sanctificatione pleni atque refecti. Ibi vacantes videbimus quoniam ipse est Deus : quod nobis ipsi esse volumus , quando ab illo cecidimus , audientes a seductore : « Eritis sicut dii ⁴ ; » et recedentes a vero Deo , quo faciente dii essemus ejus participatione , non desertione. Quid enim sine illo fecimus , nisi quod in ira ejus defecimus ⁵ ? A quo refecti , et gratia majore perfecti , vacabimus in æternum , videntes quia ipse est Deus , quo pleni erimus , quando ipse erit omnia in omnibus. Nam et ipsa bona opera nostra , quando ipsius potius intelliguntur esse quam nostra , tunc nobis ad hoc sabbatum adipiscendum imputantur. Quia si nobis ea tribuerimus , servilia erunt , cum de sabbato dicatur : « Omne opus servile in eo non facietis ⁶ . » Propter quod et per Ezechielem prophetam

¹ Psal. lxxxviii, 2. — ² Id. xlv, 11. — ³ Gen. ii, 2, 3. — ⁴ Id. iii, 5. — ⁵ Psal. lxxxix, 9. — ⁶ Deut. v, 14.

dicitur : « Et sabbata mea dedi eis in signum inter me et inter eos , ut scirent quia ego Dominus qui sanctifico eos ¹ . » Hoc perfecte tunc sciemus , quando perfecte vacabimus , et perfecte videbimus quia ipse est Deus.

V. Ipse etiam numerus ætatum , veluti dierum , si secundum eos articulos temporis computetur , qui in Scripturis videntur expressi , iste sabbatismus evidentius apparebit , quoniam septimus invenitur : ut prima ætas tanquam dies primus sit ab Adam usque ad diluvium , secunda inde usque ad Abraham , non æqualitate temporum sed numero generationum : denas quippe habere reperiuntur. Hinc jam , sicut Matthæus evangelista determinat , tres ætates usque ad Christi subsequuntur adventum , quæ singulæ denis et quaternis generationibus explicantur : ab Abraham usque ad David una , altera inde usque ad transmigrationem in Babyloniam , tertia inde usque ad Christi carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur , nullo generationum numero metienda , propter id quod dictum est : « Non est vestrum scire tempora , quæ Pater posuit in sua potestate ² . » Post hanc tanquam in die septimo requiescet Deus , cum eundem septimum diem , quod nos erimus , in se ipso Deo faciet requiescere. De istis porro ætatibus singulis nunc diligenter longum est disputare. Hæc tamen septima erit sabbatum nostrum , cujus finis non erit vespera , sed dominicus dies velut octavus æternus , qui Christi resurrectione sacratus est , æternam non solum spiritus , verum etiam corporis requiem præfigurans. Ibi vacabimus , et videbimus : videbimus , et amabimus : amabimus , et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est finis , nisi pervenire ad regnum , cujus nullus est finis ?

¹ Ezech. xx, 12. — ² Act. i, 7.

VI. Videor mihi debitum ingentis hujus Operis, adju-
vante Domino, reddidisse. Quibus parum, vel quibus ni-
mium est, mihi ignoscant: quibus autem satis est, non
mihi, sed Deo mecum gratias congratulantes agant.
Amen.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE VERA RELIGIONE.

LIBER UNUS¹.

PRÆMISSO VERAM RELIGIONEM NON REPERIRI APUD PAGANOS, NEQUE IN SECTA ULLA
PRÆTER QUAM IN CATHOLICA ECCLESIA; MOX DIVINE ÆCONOMIÆ ERGA HUMANAM
SALUTEM HISTORIA (QUOD QUIDEM CHRISTIANÆ RELIGIONIS CAPUT AC FUNDA-
MENTUM EST) SIC EXPLICATUR, UT MANICHEORUM DE DUABUS PRÆSERTIM NA-
TURIS SEU DE MALI ORIGINE ET NATURA ERRORES REVINCANTUR. AGITUR DE
DUPLICI VIA, QUÆ DEUS HOMINIBUS CONSULIT, AUCTORITATE CREDENTES AD
SALUTEM VOCANS, INTELLIGENTES RATIONE. QUIPPE RATIONE SUBNIXUS HOMO EX
REBUS INFERIORIBUS AD DEUM EVEHITUR: IMO AD IPSUM PROSEQUENDUM AD-
MONETUR EX IPSIS VITIIS, DE QUORUM TRIPLICI GENERE PROLIXUM HIC SERMONEM
INSTITUIT AUGUSTINUS; QUI DENIQUE UNUM VERUM DEUM, ID EST, TRINITATEM,
PATREM ET FILIUM ET SPIRITUM SANCTUM VERA RELIGIONE COLENDUM ESSE CON-
CLUDIT.

CAPUT I.

*Philosophi de religione aliud in scholis docebant,
aliud in templis profitebantur.*

I. Cum² omnis vitæ bonæ ac beatæ via in vera religione
sit constituta, qua unus Deus colitur, et purgatissima pie-
tate cognoscitur principium naturarum omnium, a quo

¹ Scriptus circiter an. Chr. 390. Vide *Retract. lib. 1, cap. 13.* — ² Vide
D. Guillon, tom. xxi, pag. 121-148.